

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА

Кримське ханство – феодальна держава кримськотатарської династії Гіреїв, що існувала у 1449-1783 рр. і займала територію в межиріччі Дніпра й Дону, степи Причорномор'я, землі північної Кубані й, насамперед, Крим. Ханство було засноване Хаджі І Гіресем під назвою Кримський юрт внаслідок розпаду Золотої Орди. В залежності від періодизації існування Кримського ханства його історію можна поділити на три етапи.

І. Кримське ханство на ранньому етапі (1449-1478 рр.).

За формою державного правління Кримське ханство було станово-представницькою обмеженою монархією. Хан, який стояв на чолі держави, володів широкими повноваженнями, був головою виконавчої і судової влади [1, с. 7]. Система заміщення престолу в Кримському ханстві – салічеська: влада успадковувалася старшим сином або братом хана. Ханом міг бути лише Чингізид з династії Гіреїв [1, с. 14]. Владу кримського хана обмежували диван, муфтій, знатні і могутні беї [1, с. 7].

Диван – колегіальний орган, що виконував збірні функції виконавчої, законодавчої і судової влади, був певним обмеженням влади хана. Склад дивану: хан, муфтій, калга, нуреддин, візир, кадаскер (верховний суддя), дефтердар (хранитель скарбниці – своєрідний міністр фінансів), беї. Саме в дивані приймалися такі відповідальні рішення, як оголошення миру або війни, надання військової допомоги державам, представлялися послы, зачитувалися грамоти зарубіжних держав. Диван також слугував судом вищої інстанції, розглядав остаточно (за касацією) кримінальні і цивільні справи, а також найважливіші справи про суперечки між феодалами. Тільки він міг винести вирок, яким передбачалася смертна кара. У дивані, найчастіше, відбувалася процедура вступу на посаду або зняття з посади кримського хана [1, с. 15].

Другим за значенням сановником був офіційно оголошений спадкоємець хана – калга-султан [6]. Калга управляв країною у разі смерті хана до призначення на престол нового. Він був головнокомандувачем, якщо хан особисто не відправлявся на війну; мав резиденцію у Акмесджиті (Ак-Мечеть) і керував містом Карасубазаром та його околицею [2, с. 14]. Ще одну посаду – нуреддина – також займав член ханської родини. Він головував у малих і місцевих судах, командував частиною війська під час походів.

Кримське ханство було децентралізованою унітарною державою, територія якого була поділена на бейліки, на чолі яких стояли бейі. В кожному бейліку створювалися власні органи влади та військові сили; деякі з них вступали у міжнародні стосунки з сусідніми державами, вели листування з зарубіжними урядами [1, с.7]. Абсолютну більшість привілейованого стану складало мусульманське населення. Духівництву належали вакуфні землі, з яких воно одержувало свої основні прибутки [4].

II. Кримське ханство під протекторатом Османської імперії (1478-1774 рр.). Після розгрому генуезців і захоплення південного берега Криму турками в 1475 р., Кримське ханство потрапило в залежність від Османської імперії і було зобов'язане узгоджувати свою зовнішню політику з нею. З 1478 р. Кримське ханство офіційно прийняло протекторат Османської Порти.

Встановлення васальної залежності Криму від Туреччини розповсюдилося і на вищих правителів держави. Хани призначалися і зміщувалися за волею султана. У цьому була слабкість Криму і сила Туреччини. Жоден хан не міг бути впевненим у стабільності свого становища, адже будь-якої хвилини його посаду міг зайняти інший. Більшість переміщень вищих посадовців здійснювалася за намовляннями й проханнями кримських бейів, які, борючись за свою самостійність, не допускали піднесення того або іншого хана. В результаті цих частих змін правителів до середини XVIII ст. налічувалося близько двісті Гіреєв, які могли претендувати на ханський престол [4].

Обрання хана бейями стало відтепер простою формальністю. Але й вона була відмінена в 1584 р. Відтепер султану було досить прислати з-за моря одному з бейів ханські аксесуари (почесну соболіну шубу, шаблю і шапку), а також хаттишериф (указ), як правлячий хан покірливо поступався місцем обранцеві Порти і відправлявся в заслання (частіше за все на о. Родос) [3].

Релігійне життя населення півострова також виявилось під протекторатом Стамбула. Усі вищі духовні особи призначалися за участю представників султана, ім'я якого було священним і щодня прославлялося в кримських мечетях. Впливовою силою в ханстві стали вищі духовні особи. Головним серед них був муфтії. Він вважався другою персоною після намісника султана і входив до складу дивану. Це був голова мусульманського духовенства, верховний тлумач законів шариату. У його руках було призначення і зміщення суддів (каді),

що давало йому прерогативу необмеженого впливу на все суспільно-економічне життя населення. І якщо в Крим надсилалися цінні подарунки із закордону, то муфтії отримував їх нарівні з ханом. Він навіть міг самостійно вести листування із зарубіжними правителями [3].

Окрім вищезгаданих існували важливі жіночі посади: ана-беїм (аналог валіде у Туреччині), яку займала мати або сестра хана, а також ула-беїм (старша дружина хана). По значущості і ролі в державі вони мали статус наступний за калгою та нуреддином і розпоряджалися значними коштами [7].

В Кримському ханстві велася постійна боротьба між знатними татарськими родами, між буджаками і ногайцями. Феодальна влада часто була опозиційно налаштована по відношенню до хана. У внутрішніх розбратах позначався вплив турецького уряду, який прагнув не допускати консолідації сил Кримського ханства. Туреччина нерідко створювала конфліктні ситуації усередині країни, що природно її послаблювало. Це дозволяло контролювати не тільки діяльність хана, але й неспокійної кримської знаті і направляти розвиток держави в потрібне османам русло [4].

III. Кримське ханство у сфері впливу Росії (1774-1783 рр.). В результаті російсько-турецької війни 1768-1774 рр. російські війська зайняли Крим. Був підписаний Кучук-Кайнарджийський мир, за яким Османська імперія визнала незалежність Кримського ханства.

До кримської незалежності 1772-1783 рр. в історичній літературі прийнято ставитися іронічно. Дослідник історії Кримського ханства В.Д.Смирнов пише про цей час: *«Кримське ханство вступило в останній і найнетриваліший період свого існування під опікою Російської держави, який за злою іронією долі, вважається періодом так званої «незалежності».* Фактично Крим знаходився тепер у російських руках, залишалося тільки формально легалізувати доконаний факт» [5, с.121]. Історія ханства цих років показала, що воно було не готове до незалежності і самостійного державного існування. Ця неготовність в історичній літературі ставиться зазвичай у провину Росії, хоча сама по собі вона має явно більш глибоке коріння, ніж те десятиліття, в яке Росія намагалася зробити Крим незалежним від Османської імперії [5, с.124]. По суті, кримськотатарська державність була втрачена через численні внутрішні конфлікти та відсутність політичної єдності.

В кінці лютого 1783 р. останній кримський хан з роду Гірейів – Шагін-Гірей – підписав зречення від престолу і покинув Бахчисарай. Значна частина мусульманського населення емігрувала до Туреччини.

Після встановлення в Криму нової влади, відразу почалося створення для неї економічного базису, найважливішою частиною якого була власність на засоби виробництва, основним з яких в Криму здавна була земля. Почалося велике пограбування кримського народу, в ході якого майже все дісталось царським чиновникам і їх приближеним [3].

Таким чином, можна резюмувати, що державний устрій Кримського ханства зазнавав змін протягом усього свого існування. Після встановлення союзенітету Османської імперії над Кримом, чітко оформлений державний апарат останнього перестав функціонувати самостійно. Очевидним підтвердженням цього є прерогатива Порти у питанні призначення та переобрання кримського хана. Крім того Османська імперія втручалася в усі сфери життя свого васала, від політичної до господарської і культурної. Втім, десятиліття «незалежності» Криму показало, що воно було не готове до самостійного існування. Тому потрапивши до сфери впливу Росії Крим швидко перетворився в нову адміністративно-територіальну одиницю імперії, при цьому російська адміністрація швидко знищила всі натяки на самобутність кримського державного утворення.

---

1. Аметка Ф.А. Кримське ханство: становлення і розвиток державності та права (перша половина XV – друга половина XVIII ст.). Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ф.А.Аметка / Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 19 с.

2. Бушаков В.О. О происхождении титула калга в Крымском ханстве / В.О.Бушаков // Ватан. – 1991. – №3 – С. 14-18.

3. Возгрин В. История судьбы крымских татар / В.Возгрин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kitap.net.ru/vozgrin-part10.php#h10_04.

4. Герцен А.Г. Крымское ханство в XVI-XVIII вв. / А.Г.Герцен, В.Н.Даниленко, С.А.Ищенко, А.Р.Никифоров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tourism.crimea.edu/about/history/middle/hanstvo/index.html>.

5. Орешкова С.Ф. Крымское ханство в 70-е годы XVIII в. / С.Ф.Орешкова // Вопросы истории. – 2008. – №7. – С. 121-127.

6. Тунман И. Крымское ханство / И.Тунман [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uhlib.ru/istorija/krymskoe_hanstvo/index.php.